

Nakla
vání i
odbo
širok
kultu
Navr
se lid
čenst
existe
na zá
a vlas
obyč
ze vš
vížic
Z text
spoj
ce jer
doby
v rozl
vého,
odliš
dokla
větší
mrtvy
empir
k poc
lečen
hodn
díla p
dělí s
monii
a souč
tradič
rozpa
přines
smrti
zploš
o ducl
tvím c

Na pohlaví dítěte se pamatovalo také již při svatebním obřadu. Dal-li se nevěstě tajně do nových střeviců nebo do postele jetelový pětílístek, měla mít jako prvního chlapce.

Z jiných praktik pro předurčování pohlaví je zřejmé uplatnění magie nápodoby – obecně rozšířené bylo kladení nejrůznějších předmětů pod manželskou postel: kladivo předurčovalo narození syna, zatímco početí dívky měl přivodit svazek konopí, vložený pod prostěradlo, trávni plachta, přeslice či hřeben pod postelí. Tradovalo se také, že když spí muž se ženou v opasku, obuje si vysoké boty či položí klobouk na stůl, počne žena chlapce. Aby měli dítě mužského pohlaví, nechávali si někteří v posteli poválet hocha. Těhotná žena měla co nejčastěji pojídat skrojek chleba, aby dostala *chasníka*. Když si ukrojila v cizím domě krajíc – měla mít hocha, když skývu – děvče. K početí dívky měl muž ženě darovat panenku, chtěl-li hocha, měl jíst hodně brambor. Žena, která chtěla syna, se měla často dívat na mužovu fotografii. Důležité byly také měsíční fáze – dodnes se věří, že děvče má být počato začátkem měsíce a hoch na jeho konci. Obecně se mělo za to, že k plození dítěte jsou příznivější sudé měsíce.

Přání ovlivnit pohlaví dítěte začala využívat od osmdesátých let 19. století také reklama. Až do počátku 20. století se pravidelně objevoval ve všech denících inzerát tohoto znění: *Ještě zde nebylo! Rodinám majícím děvčata a které též hochy míti si přejí, nabízí se v těchto věcech obeznaný muž, který již více stům rodin poradil. K doptání v Praze, Široká č.17, v přízemí od jedné do tří odpoledne. Pouze na honorovaná psaní běře se ohled. František Macák.* Ve své praxi se dotýčný řídil velikostí měsíce a často uděloval kuriózní rady, např.: *chlapeček se určitě narodí, je-li počat za úplňku za hřbitovní zdi.*

Těžká hodinka

„Kamna se nám bourají“

O ženě, která slehla, se říkalo, že *přišla do koutu, do polohu, do neděli*. Starším výrazem bylo, že se žena *chystá (přišla) do postele, rozvalila se* nebo že se v domě *svalil komín*. Varianty těchto slovních obrátů se používaly spíše v českých oblastech, např. *žena se mi bourá* (na Kolínsku), *kamna se nám bourají* (na Plzeňsku), *kamna se rozbourala* (Šumava). Také v pražské hantýrce znamenalo *bourat kachle* nebo *rozbořit se* rodit. Starším vyjádřením pro slehnutí bylo *vyležet – koho udělám kmotrem, až žena s dítětem vyleží*. Také se říkalo, že na ženu *přišla těžká hodinka, (chystá k těžké hodině), čeká se každou hodinu* apod. Na východní Moravě oznamovali, že *šla do Říma* či *za plachtu*, popř. *súseda už vychodila*. Na Hané, když se žena opozdila s porodem, pravili *maměnka přechodili*.

Přenášení plodu i příliš dlouhý a těžký porod ohrožovaly matku i dítě a tak k jeho uspíšení a usnadnění se používaly nejrůznější prostředky. Vedle empiricky odpozorovaných, tradicí ověřených postupů (napařování, podkuřování, teplá koupel, pití odvaru z různých bylin, hnětení křížových kostí, natřásání rodičky) to byly prostředky, obsahující prastaré magické praktiky. Někdy šlo však i o úkony ne zrovna vhodné, jako pití většího množství kořalky nebo čichání k smrdutým věcem, např. k páleným vlasům. Podkuřování a napařování patřily k nejstarším způsobům napomáhání k porodu, v nichž lze nepochybně spatřovat pozůstatek někdejší víry v očišťující a ochrannou moc ohně, kouře a vody. Na sympatetickém principu bylo založeno rozvazování všech uzlů a tkanic na oděvu rodičky, rozplétání vlasů a otvírání zámků u všech dveří a skříní v domě. Ochranný význam mělo kladení ostrých, železných předmětů pod lože rodičky – kladiva, nůžek a především sekery, která sehrávala důležitou úlohu i při dalších magických úkonech, spojených s narozením (možná i proto, že představovala nejstarší obranný nástroj).

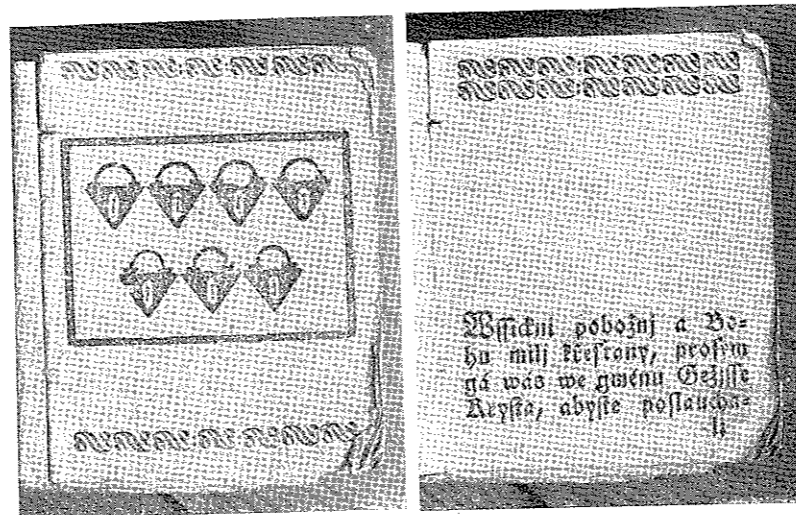
Penitenciály i jiné církevní spisy svědčí o snaze vymýtít tyto obyčeje nebo jim alespoň vtisknout křesťanský význam, což se v některých

Nakl
vání
odbo
širok
kultu
Navn
se lid
čens
exist
na zá
a vla
obyč
ze vš
vízic
Z tex
spoj
ce je
doby
v roz
vého
odliš
dokl
větší
mrtv
emp
k po
lečen
hodr
díla
dělí
mon
a sou
tradi
rozp
přinc
smrt
zplo
o du
tvím

případech podařilo a ty pak přežívaly v dalších staletích. Příkladem magické praktiky pohanského původu, později propojené s křesťanským obsahem, jsou porodní opasky. Souvisely s různými talismany a amulety s tajemnými značkami a symboly, nalezenými archeology v hrobových inventářích, jimž byla od pradávna přičítána ochranná moc. V podobě pásků, stužek či nití (tzv. *návazy*, *navazadla*) si je lidé vážali a ovinovali kolem těla, aby se chránili před nemocemi či smrtí.⁹⁰ Uplatnění pásků a úvazů v porodnictví dokládají záznamy staročeských lékařských rukopisů: *Péro supové když bude uvázáno k levej noze tej ženě, kteráž jest s těžkým životem, lehce dietě porodí; ale jakž by dietě rychle vyšlo, ihned to péro odviež, ať ženě střeva nevylezú.*⁹¹

Lze je doložit i v lidové praxi pozdějších staletí. Např. v západních Čechách všivali rodiče do pásku sukně *Tobiášovo požehnání* – potišťený proužek papíru, sloužící jako ochranný amulet, škapulíř. Na Chebsku, kde před slehnutím upevňovali na koutní plachtu takové amulety s křížky, pergámenové lístky s písmeny, kostní třísky, malá semínka a posvěcené byliny, ovazovali rodiče kolem pasu pásku s *Dělkou Panny Marie*.⁹² Na Vsetínsku si při obzvláště těžkém porodu vyžádali od kněze štolu a tou rodičku opásali.⁹³

Psychologové i dnes dosvědčí, jak účinná je víra ve schopnost určitých předmětů napomáhat člověku při překonávání bolesti. Všeobecně rozšířené bylo zavěšování svatých obrázků nad lože rodiček,

Titulní list a první strana z knížky *7 zámků pro šťastný porod a proti posedlosti ďáblem*

zejména obrazu P. Marie, u křesťanských národů považované za nejmocnější ochránkyni rodiček. Vedle ní se však také vyzývala sv. Anna nebo Markéta. Víru v magickou moc slova dosvědčuje kladení modlitebních knížek pod polštář. Oblíbená byla zvláště kniha *7 zámků pro šťastný porod a proti posedlosti ďáblem*. Podle svědectví porodních babiček dávali tuto modlitbu rodičkám pod hlavu v Borovnici na Podblanicku ještě na konci 19. století. Na Tišnovsku zase kladli rodiče pod polštář bylinu svízel, která byla podle legendy v seně chléva, kde se narodil Kristus.⁹⁴

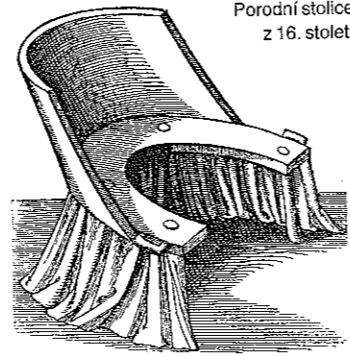
Křesťanské modlitby se při porodu přidávaly k zařkávání: rodiče udělala babka kříž na čelo, třikrát obešla postel a říkala: *Já bába po Bohu, co mohu, pomohu, co nemohu, ponechám Pánu Bohu*. Příkladem propojení tradiční magie s křesťanstvím je víra, že žena bude mít lehký porod, když na Velký pátek překročí potok. Také dávali rodiče napít svěcené vody nebo vody, v níž rozmíchali utlučené vaječné skořápky.

Vedle těchto úkonů se těhotným ženám doporučovala rozumná fyzická zátěž, často nezbytná pro chod domácnosti. Na Podblanicku se říkávalo: *Žena, než začne rodit, má obilít světlici, upéci chléb a vyprat*. Tvrdý život žen v chudších, zvláště horských oblastech se projevil i v těžších podmínkách při porodu. Např. v Rusavě na Valašsku musela *chudobná robka, i když byla těhotná, dělat až do poslední chvíle všechno, mosela do hor – nekerá v horách to ztratila (tj. porodila)*,

Vyobrazení porodu vsedě podle Velislavovy bible (polovina 14. století)

Nakl
vání
odbo
širok
kultu
Navr
se lid
čens
exist
na zá
a vla
obyč
ze vš
vížic
Z tex
spoj
ce je
doby
v roz
vého
odliš
dokl
větší
mrtv
empi
k poc
lečer
hodn
díla
dělí
mon
a sou
tradi
rozpa
přine
smrt
zplos
o du
tvím

Porodní stolice
z 16. století

třeba na malinách... Nekerý to tam
aji hned okúpalo; dalo sa do děšča
a okúpalo hned' diťa. Jedna nesla
nošu s malinami až do Prusenovic
(přes 12 kn cesty). Maliny prodala,
a cestú, dyž sa vracala, diťa přišlo
na svět. Vzala diťa do klína, nošu
na záda, přišla do Hlinska, tam ju
ženy opatřily. Diťati uvázaly pupeč-
ní šňůru, matce navařily zasmažené
polévky. Muž ju už drahoval (šel po
stopách). Ona krvácala, on šel po

tých krvavých stopách až do chalupy, kde ju ženy opatřily...⁹⁵

K porodu volali porodní babičku, lékaře jen v nejnútnejších přípa-
dech. Starší prameny potvrzují porod v sedící poloze v speciální porod-
ní stolici, doložený již ve Velislavově bibli ze 14. století. V záznamech
z 19. a 20. století se pak většinou uvádí, že rodičí ženu položili na ro-
vinu, hlavu podložili tak, aby si bradou stlačila krk a nevytlačila si
„vole“. V těžších případech jí podložili kříž polštářem, pytleš či
hadry.⁹⁶

Jako příklad uvedme průběh porodu podle vzpomínek báby Fran-
tišky Čěškové, působící v okolí Rusavy od roku 1875. Před porodem
ženě uvařila zeliny: mateřidoušku, koní nať, slunečko, patáčky, koží
bradu i kvačku (tuřín), také senové stěřiny (drobné zbytky sena), žitné
otruby – vše se vylilo do škopku a nad tím se žena napařovala. Potom
si do něj sedla. To se dělalo dva až tři dny, někdy i týden. Bolesti se
u rodičky neměly tišit, naopak se *búřit*, aby porod pokračoval. Dyž ty
bolesti ochabovaly, *mosely sa zas búřit*, a to sa dávaly skořicové kapky,
ty byly od dočtora povolené. Při těžším porodu pomáhala babka
sama. Utlúklo sa pár zrnek sporýšu (námele, chybný název pro námel,
žitné zrůdy v klase), vysypalo se to na užicu (lžici), vlélo na to gořalky,
a tož to zrovna spolkla. Potem přišlo už to tlačení věcí (větší) a diťa sa
vytlačilo. Dyž nebylo sporýšu, uvařil sa černobýl... Po příchodu na svět
bylo prvním úkolem babky uvázat pupeční šňůru. K okoupaní dítěte si
sama donesla z komory necky, které často teprve musela umýt od těsta.
V tých knížkách o porodu, co dočtoři pišú a keré sem čtnúla, je to,
víte, dycky vypisované enem o tých bohatých a bohatších, gde je všecko
po ruce, prádlo, jídlo, posluha, dočtoři. O téj chudobě u nás neví
žádný nic, nepíše žádný nic. Dítě se v neckách okoupano, zavinulo do
hadru, třeba utrhnutého z tlusté chlapské konopné košile nebo ze staré

Žena po porodu a kojná.
Dřevorez z titulní strany
Knihy lékařství mnohých
v stavu manželském
potřebných, vydané
v Olomouci v roce 1609

sukně. Děvče se mělo vykoupat v míse, co se z ní jírávalo, aby se lí-
bilo, až vyroste. U chlapců se nedělalo nic, neboť se říkalo: *chlapec je
vzácný hned, dyž sa narodí; cěrka, až má dvacet rokú. A snáď aji tro-
chu spíš*. Potom se dítě zavinulo do peřinky – ne do prachové, kolikrát
byla i ze špenků nebo z kuřih starého nadrhnutého peří. Matce se
zatím dalo kořalky ze *stoklášků* (tj. divokého kerblíku) a uvařily se ze-
liny: *kočičí dunda, rojovnik, balšánek, ajbiš, matková zelina*. Potom se
matka očistila, podložil se pod ni suchý měch (pytel), když nebylo nic
lepšího po ruce. Kolem břicha se stáhla nějakou šatkou nebo plachtou
a nechala se v tichu ležet. Příkladzalo se jí, aby nespala alespoň tři ho-
diny, zvlášť když při ní nikdo nebyl, protože by mohla vykrvácat. Když
bylo dítě v pořádku, dalo se matce *obtúlit* (políbit), a když byl otec
doma, také jemu. *Ale nekerý se stydí, nechce ho obtúlit a praví, že až
mu bude rok*. Pak se děcku dala cukrová voda a uložilo se vedle matky.
Když přišla dvojčata, strhl se obyčejně velký rámus. Všeci se dali do
křiku a do *plača*, jak že to uživí. Žádný to nechtěl políbit, ani matka,
ani tatík. Ale byly i výjimky. Stalo se, že chudobní dostali dvojčata,
i když už bylo dětí moc. A přece to přijali s láskou. *Šak sem byla při
tem: „co je platné, dětátka!“ pravil tata a bral jich na ruky, jedno po
druhém. „Podte sem! Dyž už ste na světě, mosím vás mět rád. Vy za to
nemožete*.⁹⁷

Po porodu bylo povinností porodní báby prohlédnout placentu,
(plodové lůžko – lidově *postýlka, koláč*, na Valašsku *ložisko, ložíčko*),
je-li celá. K jejímu vypuzení se používalo různých prostředků. Někde
radili ženě silně kašlat nebo foukat do láhve, jinde si ji muž posadil na

kolena a natrásal ji. Často dávali pít odvar slézu, teplou pálenku, černobýl, vařený v červeném víně aj. Placenta, zvláště od prvoroďičky, byla již ve starověku považována za léčivý prostředek, např. proti bradavicím a lupénce. U nás ještě na konci 19. století bylo běžné potírat ji mateřská znamení na těle novorozence, aby zbělela, a ženy a dívky ji používaly jako kráslicího prostředku. Práškem z placenty léčili lišej, psotník, padoucnici a *tanec sv. Víta*. Zakopávala se do hnoje či na zahradu pod stromy, aby dobře rodily, nebo se spálila (zabalena do bílé pleny), což mělo chránit dům před neštěstím. Na dítě měla placenta účinkovat i jinak: když se zakopala ke stromu s červenými jablky, mělo mít červená líčka, a jestliže ji dali pod okraj střechy, drželo se doma.

Od lůžka se musela oddělit pupeční šňůra. Tento akt se ve starších dobách prováděl obřadním způsobem, neboť symbolizoval přerušení posledního kontaktu dítěte s matčiným tělem a jeho vstup do nového života. U přírodních národů rozlišovali dokonce odříznutí šňůry u chlapce a děvčete, a to přes nástroje, vyhrazené pro činnost odlišného pohlaví.⁹⁸ Zmínky o obřadním zacházení s lůžkem a pupeční šňůrou nacházíme u mimoevropských etnik a u různých národů Evropy včetně Slovanů.⁹⁹

U Bělorusů zakopávala babka lůžko pod podlahou koupelny a přitom se klaněla s rukama na zádech do všech světových stran. V Rusku lůžko pečlivě zabalili, posypali hlínou a ve zvláštní nádobě zakopali na zahradě, aby dítě těžce neonemocnělo. Při tomto aktu babka zařikávala zlé duchy. Starogermánského původu bylo zakopávání lůžka a pupeční šňůry pod práh, aby do domu nevnikli zlí duchové. Také u nás se věřilo, že pupeční šňůra chrání před uřknutím a že člověka, který ji nosí stále při sobě, činí bohatým a chytrým. Nakládalo se s ní podobně jako s lůžkem a podle lidové tradice měla nejen léčivé účinky, ale přinášela štěstí. Na Poděbradsku pupíček uschovala matka děvčeti do vdavek a při svatbě jej hodila nepozorovaně ženichu do kapsy – potom nic na světě nemělo novomanžele rozvést. Hochův pupíček se zastrčil někde na hřbitově, aby se chlapec dobře učil. Kde bylo více dětí, pupíček se spaloval, aby děti zůstaly celý život při sobě. Rozšířená byla také pověra, že když se kousek usušeného lůžka a pupeční šňůry, rozemleté na prášek, smíchal se solí, kterou měla svobodná matka při sobě u porodu v sáčku na krku, a dal vypít s tekutinou otci dítěte, ten pak neměl chodit s jinou a měl mít dítě rád. Podle jiných mělo šestileté dítě přehodit pupečník přes hlavu, aby mělo rovné zuby; když se po odpadnutí třikrát otočil kolem hlavy, dítě mělo být chytré; pověsil-li se jeho zbytek na strom, dosáhlo dítě v dospělosti vysokých hodností.

Bezprostředně po porodu bylo třeba provést i další úkony, z nichž mnohé měly zcela iracionální a často i nehygienický charakter. Obecně rozšířený byl např. zvyk porodní babky ihned dýchnout dítěti do úst, aby brzo mluvilo. Obvyklé bylo také odstraňování zoubků, s nimiž přišel novorozenec na svět: děvčeti s jedním zubem strčila porodní bába mezi dásně kolík nebo mu ho zatlačila dřívkem, aby se nestalo mûrou, dva zoubky vylámala, aby se nestalo čarodějnicí. Na Podblanicku byla novorozeňátka běžně zasypávána prachem, oškrabaným ze zpuchřelých trámů,¹⁰⁰ na Skutečsku dávali děťátku na hlavičku klůcky namočené v kořalce, *aby se kosti lépe sesadily*.¹⁰¹

Osudovost zrození

V okamžiku porodu jako by existovalo spojení lidského rozměru s božským: zázrak nového života otvíral pohled na vše osudové a mimořádné, a proto byly čas a okolnosti, provázející narození, zvláště důležité pro budoucí život dítěte. Z antiky známe víru v božstva porodu, uctívaná procesími žen s věnci a pochodněmi. Od Egypťanů a Babyloňanů byla pravděpodobně převzata víra ve vztah mezi člověkem a hvězdami a tedy mezi člověkem a Bohem. S křesťanstvím se rozšířil názor, že s narozením člověka vychází hvězda, která ho provází životem. Září tím jasněji, čím významnější je dotyčný člověk, a padá, když zemře.

Literatura a prameny podávají mnohá svědectví o existenci představy, že každý jedinec má již při svém narození předem určený průběh života, den a hodinu smrti. Dlouho přežíval kult bytosti manistického původu, ztělesňujících osudovost, které po porodu přicházely k novorozeněti předurčovat jeho budoucnost. U starých Keltů a Germánů to byla trojice žen, které pomáhaly i při porodu. Také u Slovanů byla kdysi víra v osudové bytosti obecná.¹⁰² Podle Niederleho se do slovanské mytologie mohly dostat i antickými, nordickými či jinými vlivy (srovnaj řecké Moiry, římské Parky, nordické Norny). Starý původ tohoto kultu u Slovanů dosvědčují východoslovanské prameny, zejména spisy ruské pravoslavné církve, podle kterých se v 9.-13. století objevují zprávy o bytostech, zvaných *Rožanice* (*Rožděnice*), k nimž se lidé modlili, obětovali jim kaši s medem, sýr, chléb, nápoje a také první dětské vlasy, aby dítěti vyškly příznivý osud. Rovněž materiály z jiných území opravňují předpokládat, že vládkyněmi nad osudem narozeného dítěte byly ženské bytosti, jejichž kult spadá mezi mateřské kultury z dávné matriarchální doby. Např. v Srbsku to byly *Sjudenice*, v Slovinsku *Sojenice*, v Bulharsku *Narečnici* nebo *Urisnici* a v českých zemích *Sudičky*,